

WIZERUNKI ŚWIĘTEGO ANTONIEGO Z PADWY W KOŚCIOŁACH DIECEZJI GRODZIŃSKIEJ. ZARYS PROBLEMATYKI

Słowa kluczowe: diecezja grodzieńska, Grodno, św. Antoni z Padwy

Keywords: Grodno diocese, Grodno, St. Anthony of Padua

Schlüsselwörter: Diözese Grodno, Grodno, hl. Antonius von Padua

Kult św. Antoniego został zapoczątkowany w Padwie w 1231 roku. W XV w. rozpowszechnił się na terytorium Włoch, a od XVI w. rozwinął w całym Kościele katolickim, co było zasługą przede wszystkim papieża Sykstusa IV i zakonu franciszkanów¹. Rozkwit kultu, który w XIX w. przeżywał swoiste apogeum, znalazł swoje odzwierciedlenie w tworzeniu ośrodków pątniczych w kościołach, w których znajdowały się słynące łaskami obrazy Świętego, a także – oprócz innych form odawania czci – we wznoszeniu świątyń mu dedykowanych².

Według danych z 1931 r. w archidiecezji wileńskiej na łączną liczbę ok. 390 kościołów osiem z nich było pod wezwaniem św. Antoniego Padewskiego. Te świątynie znajdowały się m.in.: w Niewodnicy Kościelnej (dekanat białostocki), w Jałówce i w Brzostowicy Małej (dekanat brzostowicki), w Bobrowszczyźnie (dekanat głębocki), w Jęczmieniszkach (dekanat kalwaryjski), w Klewicy (dekanat oszmiański), w Sokółce (dekanat sokólski), a także w Chorzowie leżącym w obrę-

* Ks. Andrej Skomoroszko – ur. 1991 r. w Grodnie (Białoruś), od 2016 r. ksiądz diecezji grodzieńskiej. W latach 2017–2018 odbył studia specjalistyczne z liturgiki w Wydziale Teologii w Sankt Augustin w Niemczech. Obecnie rozpoczął studia doktoranckie w Wydziale Teologii UWM w Olsztynie. Niniejszy artykuł jest poprawionym i uzupełnionym fragmentem pracy magisterskiej autora pt. *Kult obrazu św. Antoniego Padewskiego w parafii pw. Znalezienia Krzyża Świętego w Grodnie* (KUL Lublin, 2016).

¹ K. Kuźmak, E. Sokołowski, *Antoni z Padwy, EK*, t. 1, Lublin 1995, kol. 661.

² Zob. A. Chadam, *Święty Antoni z Padwy. W 800. rocznicę urodzin Wielkiego Cudotwórcy z Padwy 1195–1995*, Kalwaria Zebrzydowska 1995; B. Matczak, *Liturgiczny kult świętego Antoniego Padewskiego, w: Święty Antoni z Padwy w wierze, kulcie, teologii i sztuce. Perspektywa regionalna i uniwersalna*, red. K. Parzych-Blakiewicz, Olsztyn 2013, s. 123–134; M. Jodkowski, *Placówki duszpasterskie i kościoły diecezji warmińskiej dedykowane św. Antoniemu Padewskiemu w pierwszej połowie XX wieku*, w: *Święty Antoni z Padwy w wierze, kulcie, teologii i sztuce. Perspektywa regionalna i uniwersalna*, red. K. Parzych-Blakiewicz, Olsztyn 2013, s. 79–90.

bie dekanatu wiszniewskiego³. Obecnie w granicach diecezji grodzieńskiej, związanej historycznie z archidiecezją wileńską, znajdują się dwie parafie św. Antoniego Padewskiego (chodzi o miejscowości: Mała Brzostowica i Kamionka), natomiast ołtarz dedykowany Świętemu posiadają parafie: Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Odelsku, Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Żołudku, Trójcy Przenajświętszej we wsi Strubnica, Podwyższenia Krzyża Świętego w Lidzie (kościół farny), Matki Bożej Anielskiej w Grodnie, Znalezienia Krzyża Świętego w Grodnie. Niniejszy artykuł stanowi próbę opisu i przybliżenia niektórych ze wskazanych miejsc, ze szczególnym uwzględnieniem wizerunku św. Antoniego Padewskiego w grodzieńskim kościele Znalezienia Krzyża Świętego.

MAŁA BRZOSTOWICA

W odległości ok. 30 km na południe od Grodna położona jest miejscowość Mała Brzostowica, związana z działającą tu parafią pw. św. Antoniego z Padwy⁴. W 1512 r. miejscowość wspomniana jest jako dwór Chodkiewiczów. W kolejnych stuleciach była majątkiem książąt Massalskich, Stryjeńskich i Jundziłłów. Pierwszy kościół powstał tutaj dzięki fundacji prywatnej w 1550 roku. Wiadomo też, że w 1752 r. w miejscowości znajdował się drewniany kościół dedykowany św. Antoniemu Padewskiemu, którego wnętrze ozdabiały cztery ołtarze. W 1784 r. wybudowano w tym miejscu murowaną kaplicę.

Kościół murowany w stylu klasycyzmu rozpoczęto budować 30 września 1851 r., o czym świadczy kamień węgielny w ścianie ołtarzowej. Świątynię usytuowano na wysokim wzgórzu, w samym centrum wsi. Jej fundatorem był posiadacz majątku Antoni Wołkowyski, natomiast autorem projektu grodzieński komornik Malewicz. Choć budowę ukończono przed 1863 r., to już w 1868 r. kościół ten był używany jako cerkiew prawosławna, co wiązało się najprawdopodobniej z represjami carskimi po powstaniu styczniowym⁵.

Wraz z przyjściem władzy radzieckiej kościół w Małej Brzostowicy został zamknięty, a jego gmach wykorzystywano do celów gospodarczych. W 1948 r. komсомолcy podpalili świątynię, wskutek czego wierni musieli dojeżdżać na nabożeństwa do sąsiednich parafii (do Makarowiec, Indury, Grodna).

Po rozpadzie ZSRR kościół zwrócono katolikom. Pierwsza Msza święta w parafii w Małej Brzostowicy została odprawiona pod gołym niebem w uroczystość Wszystkich Świętych w 1990 roku⁶. Rozpoczęto też renowację kościoła, który został odbudowany dzięki staraniom o. Kazimierza Żylisa⁷. W 1994 r. odbyła się

³ *Synodus Archidioeciesana Vilnensis 1931*, Wilno 1932, s. 451–541.

⁴ *Kalendarz liturgiczny Diecezji Grodzieńskiej na rok 2013*, opr. A. Gremza, Grodno 2013, s. 99.

⁵ Е. Орловский, *Гродненская старина*, cz. 1: *Гор. Гродно*, Гродно 1910, s. 108; Е. Д. Квитницкая, *Коллегиум, Белоруссий XVII в. „Архитектурное наследство”* 8(1969), s. 10.

⁶ Tamże, s. 109.

⁷ А. М. Кулагін, *Каталіцкія, Храмы Беларусі*, Менск 2008, s. 108.

ponowna konsekracja świątyni, związana z powrotem do dawnego jej tytułu św. Antoniego Padewskiego.

W 1995 r. ojcowie redemptoryści ustawili przed kościołem wysoki drewniany krzyż na pamiątkę misji, które odbyły się w parafii. 12 czerwca 2004 r. świętowano jubileusz 10-lecia rekonsekracji, a 13 czerwca 2009 r. do świątyni uroczystie wniesiono relikwie św. Antoniego Padewskiego. Niektóre źródła podają, że Święty był w tym kościele czczony w szczególny sposób. Okazją do oddania mu czci był odpust, gromadzący nie tylko parafian, lecz także wiernych z sąsiednich parafii. Ołtarz z obrazem św. Antoniego był tak skonstruowany, że wierni na kolanach mogli obchodzić wokół, by przywołując wstawiennictwa Świętego wypraszać u Boga potrzebne im łaski⁸.

KAMIONKA

Kolejny kościół w diecezji grodzieńskiej pod wezwaniem św. Antoniego z Padwy znajduje się we wsi Kamionka. Świątynia posiada także drugi tytuł: Trzech Króli⁹. Początki istnienia parafii sięgają 1882 roku. Pierwotnie znajdował się tu drewniany kościół, który później został spalony.

W dniach 27–28 lipca 1935 r. z z kanoniczną wizytacją przybył do parafii ordynariusz archidiecezji wileńskiej – abp Romuald Jałbrzykowski. 28 lipca odprawił uroczystą Mszę świętą, podczas której dokonał konsekracji nowego kościoła.

22 czerwca 1941 r. armia niemiecka przekroczyła granicę ZSRR (BSSR) i następnego dnia wkroczyła do Kamionki. Aresztowano proboszcza ks. prałata Wacława Sarosiekę, który w kościele przechowywał zboże dla głodujących i potrzebujących. Na jego miejsce do parafii z posługą duszpasterską został skierowany ks. Michał Aranowicz¹⁰.

W okresie powojennym, w kwietniu 1969 roku, proboszczem parafii w Kamionce został ks. Józef Grasiwicz (zm. 2000 r.), na którego barkach spoczął ciężar remontu i odnowienia kościoła. Natomiast w lutym 1988 r. parafia otrzymała wikariusza ks. Ryszarda Jakubca¹¹.

Szczególnym wydarzeniem dla wspólnoty w Kamionce była wizyta Prymasa Polski kard. Józefa Glempa, który odwiedził to miejsce w dniu 5 września 1988 roku. Od 17 lutego 1993 r. decyzją biskupa grodzieńskiego Aleksandra Kaszkiewicza parafia została włączona do nowo utworzonego dekanatu szczuczyńskiego. Obecnie proboszczem jest ks. Witalij Wojciechowski¹².

Kult obrazu św. Antoniego Padewskiego w Kamionce zaczął się odradzać całkiem niedawno. Był on dość silny, mimo ucisku ze strony władzy sowieckiej, a roz-

⁸ В. Соляпин, *Гродненские Костелы: Послевоенная история, документы и фотографии*, Гродно 2012, s. 86.

⁹ *Kalendarz liturgiczny Diecezji Grodzieńskiej*, s. 99.

¹⁰ J. Świsłowski, *Historia parafii św. Antoniego i Trzech Króli w Kamionce*, praca dyplomowa, Kamionka 2003, s. 14–15.

¹¹ Tamże, s. 17.

¹² Tamże, s. 19.

wijał się do 1964 roku. Ta sytuacja uległa zmianie wraz z przyjściem do parafii ks. J. Graszewicza, który rozpoczął krzewić w kamionkowskiej wspólnotie kult miłosierdzia Bożego. Rozpowszechnił się on bardzo, gdyż wraz z nowym proboszczem przybyły do Kamionki także siostry Bożego Miłosierdzia. Ponowne ożywienie nabożeństwa do św. Antoniego z Padwy nastąpiło poprzez pracę duszpasterską ks. Witalija Wojciechowskiego, który jako proboszcz w latach 2011–2018 powrócił do dawnych zwyczajów i tradycji związanych z kultem Świętego. Obecnie dużą popularnością cieszy się tzw. Msza święta składkowa do św. Antoniego i nabożeństwo ku jego czci, odprawiane w każdy wtorek. Liczny i gorliwy udział wiernych potwierdza przywiązanie do osoby i wstawiennictwa Świętego¹³.

ODELSK

Obok kościołów dedykowanych św. Antoniemu Padewskiemu na terenie diecezji grodzieńskiej znajdujemy też świątynie, w których znalazł miejsce ołtarz bądź wizerunek świętego franciszkanina. Pierwszym z nich jest kościół pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Odelsku¹⁴. Drewniany kościół był tutaj fundowany i wyposażony w 1490 r. przez króla Kazimierza Jagiellończyka. Świątynia ta została zbudowana na planie krzyża z jedną wieżą.

Nowy, barokowy, obecnie funkcjonujący kościół konsekrował w 1674 r. biskup Mikołaj Słupski – sufragan wileński¹⁵. Od 1862 r. do parafii należała też kaplica Klimówka, skasowana przez władze carskie w 1866 roku. Natomiast kościół parafialny odnowiono w 1874 roku¹⁶.

Świątynia w Odelsku była czynna przez cały okres BSSR. Jej główny ołtarz dedykowany jest Matce Bożej Odelskiej, a ołtarze boczne mają tytuły: Serca Jezusowego, Przemienienia Pańskiego, Matki Bożej Szkaplerznej oraz św. Antoniego Padewskiego.

Odelsk posiada herb, który jest jednym z oficjalnych symboli miejscowości. Zatwierdzony został dekretem prezydenta Białorusi z 24 lipca 2014 roku¹⁷. Na błękitnym polu tarczy herbowej widnieje postać św. Antoniego z Padwy, przedstawionego w brązowym habicie. Na lewym ramieniu Świętego ukazane zostało Dzieciątko Jezus w srebrnych szatach, ze srebrną lilią w dłoniach, opierające się nogami o rozłożoną księgę¹⁸.

Przez mieszkańców i parafian Odelska św. Antoni z Padwy jest czczony jako wielki orędownik u Boga. Co roku 13 czerwca w parafii odelskiej odbywa się odpust z okazji uroczystości Św. Antoniego. Z czasem ukształtował się zwyczaj, aby w tym

¹³ Wywiad z ks. Witalim Wojciechowskim, prob. parafii Kamionka (15 IX 2014): archiwum autora.

¹⁴ *Kalendarz liturgiczny Diecezji Grodzieńskiej na rok 2013*, s. 99.

¹⁵ T. Kasabuła, *Słupski Mikołaj, EK*, t. 18, Lublin 2013, kol. 424..

¹⁶ А. Ю. Макарыч OFMConv., *Адэск 1490–2010*, Менск 2010, s. 199.

¹⁷ Dekret Prezydenta Białorusi: http://web.archive.org/web/20140922142138/http://www.heraldicum.ru/belarus/texts/2014_vitgro.pdf [28 sierpnia 2020].

¹⁸ А. Ю. Макарыч OFMConv., *Адэск 1490–2010*, s. 200.

dniu obchodzić święto Odelska. W tym dniu przybywają do miasteczka czciciele św. Antoniego, którzy pochodzą z tego miejsca, ale również zamieszkali w bliższej i dalszej okolicy¹⁹.

W 2010 r. dzień wspomnienia św. Antoniego był dla Odelska i parafii okazją do świętowania jubileuszu 520-lecia istnienia. Z tej okazji w centrum miejscowości został wzniesiony pomnik św. Antoniego Padewskiego. Został on wykonany z brązu. Ma wysokość 1,8 m. Autorami i wykonawcami projektu byli państwo Krystyna i Bogusław Solscy z Łodzi. Uroczystego poświęcenia figury dokonał pochodzący z Odelska metropolita mińsko-mohylewski abp Tadeusz Kondrusiewicz²⁰.

LIDA

Kolejnym kościołem związanym z kultem św. Antoniego Padewskiego na terenie diecezji grodzieńskiej jest świątynia Podwyższenia Krzyża Świętego w Lidzie. W 1376 r. do Lidy przybyli franciszkanie. W 1387 r. powstał tutaj kościół parafialny, dzięki fundacji króla Władysława Jagiełły²¹. Jednak w 1392 roku, podczas najazdu księcia Witolda i krzyżaków, drewniana świątynia została strawiona przez ogień. Nową wybudowano w 1397 r., a konsekrował ją biskup Andrzej. W 1409 r. podczas najazdu księcia smoleńskiego Jerzego Swiatosławicza ponownie została spalona. Kościół odnowiono w latach 1414–1416 i konsekrowano pod tytułem Najświętszej Maryi Panny, Wszystkich Świętych oraz Świętego Krzyża²². Kolejnych zniszczeń dokonały wojska moskiewskie zdobywając miasto w 1659 roku. Odbudową kościoła zajął się ks. Rebert, a świątynię konsekrował w 1674 r. sufragan wileński bp Mikołaj Słupski. W 1770 r. kolejny biskup pomocniczy diecezji wileńskiej Tomasz Ignacy Zienkowicz wymurował i konsekrował nowy kościół, dzięki funduszom swego stryja biskupa wileńskiego Michała Jana Zienkowicza²³. W roku 1721 w poprzedniej świątyni odnotowano istnienie 5 ołtarzy (prócz istniejących wcześniej). Były to ołtarze św. Józefa i św. Antoniego. Kolejne dwa, znajdujące się na filarach międzynawowych, miały jedynie murowane mensy, aczkolwiek, jak mówią akta wizytacji z roku 1777: „*in continuatione* zostają”. Prawdopodobnie znajdowały się w nich obrazy św. Józefa i Antoniego, przeniesione najpewniej ze starego kościoła. W 1782 r. ołtarze św. św. Józefa i Antoniego były już ukończone: miały malowane na murze kolumny i były ozdobione „w górze sztukaterią malowaną”²⁴. Można przepuszczać, że kult św. Antoniego z Padwy rozpoczął się w kościele właśnie w 1782 roku. Wizerunek Świętego przedstawia się tutaj następująco: Święty klęczy opierając się na jednym

¹⁹ У. Любчи, *Жирович и Одельска появились официальные гербы* // TUT. BY [Электронный ресурс]. – 2000–2015. – Режим доступа: <http://news.tut.by/society/408968.html>

²⁰ Tamże.

²¹ J. Kurczewski, *Biskupstwo Wileńskie*, Lida 1996, s. 22.

²² F. Sulimierski, *Miasto Lida*, Lida 2005, s. 111.

²³ Cz. Kołyszko, *Zarys rozwoju chrześcijaństwa w Lidzie*, „Ziemia Lidzka”1, Lida 2001, s. 4; M. Baliński, *Starożytna Polska*, t. III, Warszawa 1846, s. 253.

²⁴ В. Церашчатава, *Ліда. Крыжаузвіжанскі касцёл*, w: *Беларуская Энцыклапедыя. Архітэктура Беларусі*, ред. А. Воінаў, Мінск 1993, s. 264.

kolanie, ręce ma podniesione jakby w kierunku nieba, przed rękami widzimy Jezusa jako małe dziecko, przed Nim stoi drewniany klęcznik. Na klęczniku leży otwarta Biblia, a nad nią widoczny jest krzyż. Na dole obrazu, obok prawej nogi Świętego, leży lilia będąca symbolem czystości²⁵. Obraz cieszy się czcią mieszkańców Lidy i słynie łaskami, o czym świadczą wota, które są zamieszczone przy nim. W każdy wtorek odbywa się w kościele nowenna ku czci św. Antoniego²⁶. Inną piękną tradycją parafii, praktykowaną przed liturgicznym wspomnieniem św. Antoniego, jest zwyczaj odprawiania 40-godzinnego nabożeństwa, związanego z procesyjnym niesieniem figury Świętego wokół kościoła. Uroczystość gromadzi wielu ludzi, nie tylko z Lidy, ale także z okolicy.

GRODNO: KOŚCIÓŁ MATKI BOŻEJ ANIELSKIEJ

Kolejnym miejscem kultu św. Antoniego Padewskiego w diecezji grodzieńskiej jest kościół Matki Bożej Anielskiej. W 1635 r. staraniem starosty upickiego Eustacha Kurcza i jego żony Zuzanny z domu Tyszkiewicz przybyli do Grodna bracia mniejsi konwentualni (franciszkanie), staraniem których zbudowano niewielki drewniany kościół²⁷. W 1659 r. podczas działań wojennych związanych z najazdem wojsk moskiewskich kościół został zniszczony. Jednak jeszcze przed 1775 r. rozpoczęto budowę murowanej trójnawowej bazyliki, z absydą, dzwonnica oraz budynkiem klasztornym. Od 1697 r. nowo wybudowana świątynia stała się kościołem parafialnym. Kościół konsekrował 22 listopada 1744 r. biskup pomocniczy wileński Józef Puzyna²⁸.

W nawach bocznych kościoła znajdowało się osiem ołtarzy. Dedykowano je: Matce Bożej Anielskiej, Jezusowi Ukrzyżowanemu (płaskorzeźba), św. Bonawenturze, św. Franciszkowi z Asyżu, św. Antoniemu z Padwy, św. Józefowi Oblubieńcowi NMP, Matce Bożej Bolesnej (płaskorzeźba) i św. Michałowi Archaniołowi. Znajdujący się w ołtarzu obraz św. Antoniego Padewskiego został namalowany w 1812 roku²⁹. Cieszył się kultem, co potwierdzają liczne wota, a dziś duża obecność wiernych na Mszy wotywniej w każdy wtorek. W tym dniu odprawiana jest nowenna oraz Msza św. składkowa. Cześć oddawana św. Antoniemu nie ogranicza się tutaj tylko do wspólnotowej modlitwy, gdyż wierni przybywają do tego miejsca również na cichą, osobistą rozmowę, zanosząc błagania w różnych potrzebach. Z relacji proboszcza parafii wynika, że chodzi tu nie tylko o pomoc Świętego w odnalezieniu

²⁵ В. Церашчатава, *Ліда. Крыжаузвіжанскі касцел*, w: *Беларуская Энцыклапедыя. Архітэктура Беларусі*, ред. А. Воінаў, Мінск 1993, s. 280.

²⁶ Wywiad z ks. Włodzimierzem Hulajem, prob. parafii pw. Podwyższenie Krzyża Świętego w Lidzie (18 VI 2012): archiwum autora.

²⁷ Zob. J. Makarczyk, *Dzieje franciszkanów w Grodnie do 1975 r.*, „Roczniki Historii Kościoła” 60(2013) nr 5, s. 49–89.

²⁸ П. Бобровский, *Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба. Гродненская губерния*. СПб., 1863, s. 810; Е. Орловский, *Гродненская старина*, cz. 1: *Гор. Гродно*, Гродно 1910, s. 100.

²⁹ E. Maliszewski, *Przewodnik po guberni Grodzieńskiej*, Warszawa 1919, s. 107.

zagubionych ludzi i przedmiotów, ale również o jego opiekę nad rodzinami i ochronę zwierząt w gospodarstwach rolnych przed chorobami i pomorem³⁰.

GRODNO: KOŚCIÓŁ ZNALEZIENIA KRZYŻA ŚWIĘTEGO

Kościół pobernardyński pw. Znalezienia św. Krzyża jest najstarszą z zachowanych katolickich świątyń Grodna, dlatego poświęcamy mu w niniejszym opracowaniu najwięcej miejsca. Poszczególne jego części powstały w różnych epokach i są znakiem charakterystycznych dla tych epok stylów. Na elementy obiektu składają się części pochodzące z okresu: gotyku, renesansu, baroku, rokoka, klasycyzmu oraz wieku XIX i XX. Najstarszy dokument, dotyczący związane go z tym miejscem zakonu bernardynów, pochodzi z 1494 roku. Wtedy to wielki książę litewski Aleksander Jagiellończyk zapisał im w darze obszar nad Niemnem, znajdujący się za miastem Grodno. Jednak kościół i klasztor w tym czasie jeszcze nie zostały zbudowane. Do realizacji zamierzeń monarchy doszło dopiero 100 lat później³¹. O przybyciu bernardynów do Grodna nie wiemy jednak zbyt wiele. Wiele wskazuje na to, że fundacja nie została zrealizowana. Pewien wpływ na to miały bez wątpienia kłopoty personalne pierwszej prowincji litewskiej zakonu³².

Sytuację topograficzną z końca panowania Zygmunta Augusta dobrze obrazuje panorama Grodna wykonana przez Matthiasa Zündta z 1568 r. według rysunku Johannesa Adelhausera z roku poprzedniego. Sztuch ten był wielokrotnie powielany (m.in. Braun – Hogenberg 1575). Niemniej wszystkie późniejsze przedstawienia są kopią oryginału Zündta – Adelhausera³³. Interesującym jest, że w przedstawieniu tym nie zaznaczono jednak kościoła bernardynów. Miejsce, gdzie później powstał, opisano tu jako stajnie królewskie (STABULA REGIA). Oprócz zamku murowanego (ARS LATERICIA), domu królewskiego i ratusza, na rycinie znalazło się sześć cerkwi prawosławnych (TEMPLUM RUSSORUM) i rzymskokatolicka fara (TEMPLUM POLONORUM), ufundowana według legendy przez Wielkiego Księcia Witolda. Choć nie widać na rycinie żadnego innego kościoła katolickiego³⁴, to wiadomo dziś, że na terenie określonym jako królewskie stajnie zostanie zbudowany konwent oo. Bernardynów. Niektórzy badacze twierdzą, że w latach 1494–1595 drewniany kościół i klasztor były już w tym miejscu jednak zbudowane³⁵.

³⁰ Wywiad z ks. Antonim Łysakowskim, prob. parafii pw. Matki Bożej Anielskiej w Grodnie (18 V 2014): archiwum autora.

³¹ J. Jodkowski, *Grodno*, Wilno 1923, s. 75.

³² K. Kantak, *Pierwsza prowincja bernardynów litewskich 1530–1571. Litwa i Ruś*, Wilno 1912, s. 65–66.

³³ F. Walczyna, *Grodno*, w: *Miasta wielu religii. Topografia sakralna ziem wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, red. M. Jakubowski, M. Sas, F. Walczyna, Warszawa 2016, s. 221.

³⁴ J. Jodkowski, *Grodno*, s. 79–80.

³⁵ И. Слюнкова, *Монастыри восточной и западной традиции. Наследие архитектуры Беларуси*, Минск 1996, s. 210.

Budowa murowanego kościoła została rozpoczęta w 1586 r., gdy król Stefan Batory potwierdził nadanie fundacji królewskiej temu dziełu³⁶. Zaczęła ona nabierać realnych kształtów dopiero w 1595 r., gdy proboszcz kościoła farnego w Grodnie Florian (Fabian) Konopacki zwrócił się do prowincjała bernardynów Benedykta Gąsiora z prośbą o przyjęcie fundacji. W tym też roku nastąpiło wprowadzenie zakonników, którzy teren dawnych stajni królewskich, położony na wzniesieniu poza miastem, otrzymali w darze od Anny Druckiej-Sokolińskiej³⁷. Rozpoczęta w 1605 r. budowa zakończyła się w 1618 roku, a w jej ramach podwyższono, przedłużono i zaakraglono prezbiterium³⁸. Kościół konsekrował w dniu 13 maja 1618 r. (3 maja 1618 r.) biskup wileński Eustachy Wołłowicz³⁹, nadając mu tytuł Znalezienia św. Krzyża⁴⁰.

W latach 60. XVII w. istniało przy kościele bractwo loretańskie. Potwierdza to „Indulgencja Papieża Aleksandra VII dla członków bractwa Domu Loretańskiego Matki Boskiej przy Grodzieńskim Bernardyńskim klasztorze”⁴¹, wydana w 1666 roku. Bractwo gromadziło się w świątyni przed ołtarzem z figurą Matki Boskiej Loretańskiej. Była to niewielka kaplica w kształcie zamkniętego półkoliście prostokąta, dobudowana od strony północnej nawy, przy pierwszym przęśle⁴². Przebudowa kościoła związana była z rozpoczęciem budowy kaplicy Domku Loretańskiego (tzw. Loretu) w 1679 r., gdy położono fundamenty. Prawdopodobnie chodziło o usytuowanie domku przed frontem kościoła, gdyż kaplica Matki Boskiej Loretańskiej już przecież istniała. Kolejny etap przebudowy rozpoczął się w 1682 roku. Jednak budowniczy nie kontynuowali już wznoszenia Loretu, a prowadzone prace poszerzono. Na linii zachodniego muru wieży wytyczona została nowa fasada. W ten sposób kościół został powiększony o kolejne – piąte – przęsło. W 1683 r. do tego przęsła przesunięto chór muzyczny, a po obu jego stronach usytuowano dwie szczytowe kaplice.

Fasada kościoła z dostawioną od południa masywną wieżą sprawia wprawdzie wrażenie kompletnej, ale jest ona jednak nieproporcjonalna, gdyż jej lewa strona jest szersza niż prawa. W myśl założeń została ozdobiona rzeźbami stojącymi w niszach, pochodzącymi z 4. ćwierci XVII wieku. Są to figury: św. Heleny, św. Antoniego i św. Bernardyna. Budowa fasady trwała prawdopodobnie do 1686 roku. Być może również wtedy została podwyższona wieża. Na późniejszych XVIII-wiecznych przedstawieniach ikonograficznych ma ona pięć kondygnacji. Potwierdzałyby tę datę bulla papieża Innocentego XI z tegoż roku, powołująca bractwo św. Barbary przy grodzieńskim kościele oo. Bernardynów⁴³.

Również główny ołtarz świątyni został w 1680 r. zbudowany na nowo. Znajdujący się w nim wcześniej obraz Matki Boskiej zamieniono na wkomponowaną w ol-

³⁶ Zob. D. Piramidowicz, *Etapy budowy pobernardyńskiego kościoła w Grodnie*, w: *Sztuka ziem wschodnich Rzeczypospolitej XVI–XVIII w.*, red. J. Lilejko, Lublin 2000, s. 393–426.

³⁷ ВКЛ, *Энцыклапедыя*, t. 1, Мінск 2005, s. 501.

³⁸ Wilno, VUB, sygn. F 4-A, 2210.

³⁹ Wilno, LVIA, F. 694, nr 642, k. 74v.

⁴⁰ Wilno, VUB, sygn. F. 4–2996.

⁴¹ Wilno, LVIA, F. 1896, poz. 274, 276, s. 24.

⁴² VUB, sygn. F. 4–2462, k. 2.

⁴³ Wilno, MAB, sygn. F. 273–2792.

tarz grupę ukrzyżowania z krucyfiksem w centrum⁴⁴, co bardziej odpowiada wezwaniu kościoła. Jeden z istniejących wówczas ołtarzy bocznych, fundowany przez Marynę Dłuską, poświęcony był św. Antoniemu z Padwy⁴⁵. W latach 1680–1683 zostały wykonane stalle, które ozdobione zostały scenami z życia Świętego⁴⁶.

Ponieważ dwa razy w ciągu 1753 r. pożar dotkliwie doświadczył miasto i kościół bernardyński⁴⁷ po odnowieniu wieży kościelnej postarano się o nowe dzwony⁴⁸. W latach 1754 i 1759 wykonał je Gustavus Mörk⁴⁹. Kolejny pożar z 1782 r. strawił część śródmieścia i fary grodzieńskiej. Prawdopodobnie na skutek zniszczeń trzeba było odnowić również wnętrze kościoła oo. Bernardynów. Stąd w 1788 r. pojawił się tutaj zespół dwunastu nowych klasycystycznych ołtarzy. Świątynia otrzymała również nowe dekoracje freskowe, które wykonał Antoni Gruszecki, wspomagany przez Filipa Michałkiewicza⁵⁰.

O stanie materialnym oraz duszpasterstwie prowadzonym w świątyni w pierwszych dekadach XX w. mówi „Księga Wizytacji Kanoniczej kościoła Bernardyńskiego w Grodnie (...)”⁵¹, przeprowadzonej 27 kwietnia 1927 r. przez arcybiskupa wileńskiego Romualda Jałbrzykowskiego⁵². Dowiadujemy się z niej, że kościół był gruntownie odnowiony: wewnątrz w 1905, a z zewnątrz w 1911 roku. Organy „na 30 głosów zostały zbudowane w roku 1911 z pozostawieniem pięknej struktury drewnianej z połowy XVIII wieku”⁵³. W 1930 r. kościół wraz z pobernardyńskim zespołem klasztornym uznano za zabytek.

W wyniku II wojny światowej świątynia wraz z klasztorem częściowo spłonęły. Dlatego po zakończeniu działań wojennych podjęto trud odbudowy kościoła, który już w 1946 r. odzyskał swój pierwotny kształt. Mimo działań władzy radzieckiej udało się niewielką część klasztoru zamieszkiwać księżom, siostrom zakonnym i zakrystianowi. Mieszkały tu również osoby świeckie. W pozostałej części zabudowy znajdowało

⁴⁴ *Wilno*, VUB, sygn. F. 4–2462, k. 1.

⁴⁵ A. Boniecki, *Herbarz Polski*, Warszawa 1901, t. IV, s. 294.

⁴⁶ *Wilno*, VUB, sygn. F. 4 – A. 2210, k. 22.

⁴⁷ *Wiadomość o pożarze zdarzonym w 1753 r. w Grodnie*, w: „Kłosy”, 1885, t. XLI, s. 6; S. Szymański, *Rozwój urbanistyki architektonicznej Grodna XV–XVIII w.*, „Rocznik Białostocki” 9(1970), s. 251–252.

⁴⁸ *Wilno*, VUB, sygn. F. 4-A 2210, s. 2; Dzwon odlany w 1754 r., średni (wysokość 127 cm., średnica 137 cm). Trzy dzwony z 1759 r.: wielki (wysokość 106 cm, średnica 116 cm), mniejszy, przelany w 1905 r., oraz sygnaturka. Zob. J. Jodkowski, *Kościół Bernardynów w Grodnie*, Wilno 1930, s. 2.

⁴⁹ M. Brensztejn, *Zarys dziejów ludwisarstwa w byłym Wielkim Księstwie Litewskim*, Wilno 1924, s. 86–87.

⁵⁰ *Michałkiewicz Filip*, w: *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających. Malarze. Rzeźbiarze. Graficy*, red. J. Maurin-Białostocka, J. Derwojeda, t. V, Warszawa 1993, s. 506–507.

⁵¹ „Księga Wizytacji Kanoniczej”, s. 1: sygn. F. 4–2190. tom rkp. *Akt wizyty Kościoła i klasztoru XX. Bernardynów Grodzieńskich w Mieście Gubernskim i Powiecie oraz Dekanacie Grodzieńskim przez N.P.J. Księdza Cypriana Wiszniewskiego Prowincjała Zakonu Bernardyńskiego L.I.D.H. roku 1838 miesiąca październik 27 dnia odprawiony* (Vilniaus Universiteto Biblioteka).

⁵² *Jałbrzykowski Romuald*, w: *PSB*, t. X, z. 3, Wrocław–Warszawa–Kraków 1962–64, s. 400–401; T. Krahel, *Działalność organizacyjno-duszpasterska arcybiskupa Romualda Jałbrzykowskiego*, „Wiadomości Kościelne” 5(1977) z. 1, s. 63–71.

⁵³ „Księga Wizytacji Kanoniczej”, s. 2.

się prosektorium i zakład medycyny sądowej. W archiwum kościelnym zachował się inwentarz, sporządzony przez radzieckich muzealników, powstały prawdopodobnie w latach 70. XX wieku⁵⁴. Jest on dość szczegółowy, ponieważ podaje listę znajdujących się w kościele rzeczy. Jednak z niektórymi określeniami dotyczącymi stylu, czy też datowania sprzętów kościelnych, nie zawsze można się zgodzić. Z inwentarza dowiadujemy się, że w okresie tym odnowiono również wnętrze świątyni.

Pobernardyński kościół w Grodnie nigdy nie został zamknięty dla wiernych. Zawsze też cieszył się zainteresowaniem jako jedna z najstarszych świątyń w mieście. Pod koniec lat 80. XX w., na fali gwałtownych przemian politycznych w ZSRR, został wraz z kompleksem klasztornym zwrócony Kościołowi rzymsko-katolickiemu. W 1995 r. rozpoczął się szeroko zakrojony remont świątyni, któremu patronował obecny biskup diecezjalny Aleksander Kaszkiewicz. Dzięki staraniom proboszcza ks. prałata Antoniego Chańko wokół kościoła przeprowadzone zostały prace, mające na celu wzmocnienie fundamentów, a w 2005 r. dokonano wymiany dachu.

Na osobną uwagę zasługuje jeszcze pobernardyński kompleks klasztorny, który w 1677 r. został rozbudowany, ze względu na otwarte tutaj studium filozoficzne, przeniesione do Grodna z Nieświeża⁵⁵. Od 1682 r. w wyniku prac prowadzonych przy kompleksie powstały dwa nowe skrzydła (południowe i zachodnie), przez co został stworzony wewnętrzny dziedziniec. Wtedy też wzmocniono mury starego budynku klasztornego, zasklepiono dormitorium oraz cele zakonne⁵⁶. W związku z tym w roku 1682 r. w powiększonym klasztorze mogło mieszkać aż 30 zakonników. Prace renowacyjne i budowlane przebiegały pod zarządem gwardiana Antoniego Hładowickiego, przy wsparciu finansowym jego brata Gedeona Hładowickiego – podstolego grodzieńskiego⁵⁷. W wieku XVIII w. klasztor zyskał nowe budynki gospodarcze, które nie zachowały się do czasów współczesnych. Widoczne są one jeszcze na mapach założenia bernardyńskiego z 1804 i 1816 roku. W okresie tym zmiany dotknęły również sam kościół, szczególnie w wystroju jego wnętrza. Wtedy właśnie powstały najcenniejsze elementy wyposażenia, z których jedynie część przetrwała zawieruchy wojenne. Piękny widok kościoła wraz z zabudowaniami klasztoru oo. Bernardynów znajdujemy na planach Grodna z około połowy XVIII wieku. Rysunek lawowany, najbardziej poprawny i szczegółowy, datowany jest na rok 1753⁵⁸. Prawdopodobnie powstał jeszcze przed wspomnianym już wyżej pierwszym dużym pożarem w tymże roku, w wyniku którego spłonęła cała gęsta zabudowa południowej części nadniemeńskiej skarpy. Ucierpiał też klasztor, który bernardyni musieli odbudować wraz z wieżą kościoła, ponieważ jej konstrukcja została naruszona⁵⁹.

⁵⁴ AP. Inwentarz kościelny wykonany przez muzealników radzieckich, prawdopodobnie z lat 70. XX w. Niekompletny, brakuje pierwszej strony, więc jego pełny tytuł i autorzy nie są mi znani.

⁵⁵ *Klasztory Bernardyńskie w Polsce w jej granicach historycznych*, red. H.E. Wyczawski, Kalwaria Zebrzydowska 1985, s. 82.

⁵⁶ Tamże, s. 81.

⁵⁷ S. Uruski, *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej*, t. 5, Warszawa 1910, s. 152.

⁵⁸ S. Szymański, *Rozwój urbanistyki architektonicznej Grodna XV–XVIII w.*, „Rocznika Białoostocki” 9(1970), s. 240 (oryginał znajduje się w „Saskie Krajowe Główne Archiwum w Dreźnie. sygn. RSchr. VII. Fach 90. Nr 6. Kopia PAN IS nr neg. 51093”).

⁵⁹ S. Loza, *Architekci i budowniczowie w Polsce*, Warszawa 1954, s. 227.

Zachowane inwentarze z XIX w. potwierdzają, że w okresie tym przy kościele i budynkach klasztoru prowadzono niewielkie prace, mające na celu zabezpieczenie murów przed czynnikami atmosferycznymi⁶⁰. W inwentarzach czytamy: „Dach po wizycie 1829 zreperowany na samym kościele i nigdzie nie zacieka. Niższe zaś części kościoła na nowo pokrytemi zostały”. „Cmentarz czyli Dziedziniec przy Budowie Kościoła jest murem ceglanym oprowadzony i otynkowany (...). Klasztor zreperowany, inne budowle potrzebujące opatrzenia pozostawia się czułości Przełożonego”⁶¹. W połowie XIX w. informacje dotyczące samego klasztoru oo. Bernardynów stają się w inwentarzach coraz rzadsze. Wynikało to z wprowadzenia przez carskiego zaborcę zakazu przyjmowania kandydatów do nowicjatu, a także z kasaty konwentu w dniu 14 kwietnia 1853 roku. Swoją decyzję władze oficjalnie tłumaczyły tym, że nie było w klasztorze przepisowej liczby zakonników. Od 1858 r. klasztor był w posiadaniu miasta i miały w nim swoją siedzibę wojska carskie⁶². Po zamknięciu konwentu zakonnicy udali się m.in. do Iwia. Choć jednocześnie dwóch spośród nich zostało w Grodnie, pełniąc funkcję kapelanów sióstr bernardynek i brygidek, o czym zaświadcza listy przełożonego klasztoru w Iwiu do konsystorza wileńskiego⁶³. Po opuszczeniu Grodna przez Rosjan w wyniku zakończenia I wojny światowej i po powrocie miasta do Polski, z dniem 21 sierpnia 1919 r. kompleks klasztorny został oddany Kościołowi. W dwudziestoleciu międzywojennym część konwentu była zamieszkała przez duchownych i świeckich, a w innej części mieściła się 7-klasowa szkoła powszechna zwana „Bernardyńską”⁶⁴. O funkcjonującym tu w latach 70. XX w. prosektorium i zakładzie medycyny sądowej była już mowa wyżej⁶⁵. Od 1 września 1990 r. w pobernardyńskim klasztorze znalazło swoje miejsce Wyższe Seminarium Duchowne, erygowane przez bp. Tadeusza Kondrusiewicza, ówczesnego administratora apostolskiego diecezji mińskiej. Część konwentu przeznaczono na plebanię i kancelarię parafialną, a także na sale katechetyczne i bibliotekę.

OBRAZ ŚW. ANTONIEGO Z PADWY W GRODZIENSKIM KOŚCIELE ZNALEZIENIA KRZYŻA ŚWIĘTEGO

O historii obrazu św. Antoniego Padewskiego z kościoła pw. Znalezienia Krzyża Świętego w Grodnie wiemy niewiele. Wiąże się to ze znikomymi źródłami archiwalnymi oraz brakiem opracowań na temat tego wizerunku. Według prof. Marii Kołomajskiej umieszczony w prawym bocznym ołtarzu pobernardyńskiej świątyni obraz pochodzi najprawdopodobniej z XVII wieku⁶⁶. Wiadomo, że fundatorką ołta-

⁶⁰ CVIA, sygn. F. 604–1–7530, s. 1.

⁶¹ VUB, sygn. F. 4–2190, s. 4.

⁶² J. Jodkowski, *Kościół Bernardynów w Grodnie*, s. 3.

⁶³ CVIA, sygn. F. 604–5–4, k. 16.

⁶⁴ A. Szot, *Abp Romuald Jałbrzykowski Metropolita Wileński*, Lublin 2002, s. 154.

⁶⁵ AP. Inwentarz kościelny z lat 70. XX w.

⁶⁶ Wywiad z Marią Kołomajską, doktor habilitowaną historii sztuki (3 IX 2015): archiwum autora.

rza dedykowanego św. Antoniemu z Padwy była Maryna Dłuska⁶⁷. Wiadomo też, że w latach 1680–1683 zostały wykonane w kościele również stalle ze scenami z życia Świętego. Z zapisków kroniki konwentu należy wnioskować, że prawdopodobnie w tym okresie, a więc pomiędzy 1680 a 1683 rokiem obraz znalazł się w świątyni⁶⁸. Na taką datację wskazywałaby też barokowa kompozycja, kolorystyka i światłocien wizerunku. Zdaniem prof. Kołomajskiej cechy formalne tego przedstawienia są na tyle rozpowszechnione w ówczesnym malarstwie europejskim, że trudno jest powiedzieć cokolwiek bardziej konkretnego zarówno na temat czasu, jak też autora, czy też środowiska artystycznego, w którym obraz mógł powstać⁶⁹.

Omawiany tu obraz św. Antoniego Padewskiego namalowany jest na płótnie, techniką olejną, w stylu barokowym. Rozmiary tego wizerunku są następujące: 3 m wysokości, 1,5 m szerokości⁷⁰. Święty jest na obrazie ukazany całościowo, w postawie stojącej (stoi wyprostowany), z twarzą zwróconą lekko w stronę Dzieciątka Jezus, które jak wiemy z legendy miało mu się objawić (*Liber Miraculorum*). Stąd Jego obecność w wielu przedstawieniach Świętego z Padwy⁷¹. Na grodzieńskim obrazie Dzieciątka Jezus ukazane zostało jako *Salvator mundi* (Zbawiciel świata), o czym świadczy uniesiona w geście błogosławieństwa prawa ręka⁷². Najbardziej znane tego typu przedstawienie to Jezulatek, czyli woskowa figura Dzieciątka Jezus z kościoła Matki Boskiej Zwycięskiej na Malej Stranie w Pradze⁷³. Innym interesującym elementem grodzieńskiego wizerunku jest ułożenie ramienia, którym Święty podtrzymuje małego Jezusa. Jednocześnie wpatrujący się w obraz ma wrażenie, że Dzieciątko niemal wtula się w prawy policzek św. Antoniego. *Doctor Evangelicus* został przedstawiony tutaj w ciemnym habicie franciszkańskim, przepasanym sznurem z trzema węzłami symbolizującymi: ubóstwo, pokorę i pokutę⁷⁴.

W wizerunek wkomponowane zostały też charakterystyczne dla św. Antoniego atrybuty. W lewej dłoni trzyma białą lilię, będącą symbolem czystości i niewinności⁷⁵. Ponadto widzimy, że mały Jezus stoi na położonej na stole księdze, która jest zawsze ściśle związana z osobą Antoniego Padewskiego⁷⁶. Według ks. Piotra Skar-

⁶⁷ A. Boniecki, *Herbarz Polski*, s. 294.

⁶⁸ Wilno, VUB, sygn. F. 4 – A. 2210, k. 22.

⁶⁹ Wywiad z Mariją Kołomajską, doktor habilitowaną historii sztuki (3 IX 2015): archiwum autora.

⁷⁰ Wywiad z Mariją Kołomajską, doktor habilitowaną historii sztuki (3 IX 2015): archiwum autora.

⁷¹ Zob. M. G. Balzarini, *Antoni z Padwy, Święty*, w: *Nowy leksykon sztuki chrześcijańskiej*, red. wyd. pol. M. Pieniążek-Samek, tłum. O. Bobrowska-Braccini i in., Kielce 2013, s. 66–67; E. Hetmański, *Sanktuarium w Pilicy*, „Posłaniec św. Antoniego z Padwy” 3(1998) nr 1, s. 29.

⁷² M. Kałamańska-Saeed, *Ostra Brama w Wilnie*, Warszawa 1990, s. 100.

⁷³ Jezulatek – hiszpańska figura woskowa z XVI w., przedstawiająca postać Dzieciątka Jezus jako *Salvator Mundi*. Znajduje się w kościele Matki Boskiej Zwycięskiej przy ul. Karmelitańskiej na Malej Stranie (Praga). Jest przedmiotem kultu o zasięgu ogólnoświatowym. Zob. B. Mraz, *Praga w sercu Europy*, Warszawa 1985, s. 170.

⁷⁴ D. Forstner, *Świat symboliki chrześcijańskiej*, Warszawa 1990, s. 446; H. Melzer, O. Wimmer, *Lexikon der Namen und Heiligen*, Innsbruck–München–Wien 1982, s. 142.

⁷⁵ M. Lurker, *Słownik obrazów i symboli biblijnych*, Poznań 1989, s. 116.

⁷⁶ Z księgą w ręku przedstawił św. Antoniego z Padwy już w 1270 r. Bonawentura Berlinghieri. Zob. E. Sokołowski, K. Kuźmak, *Antoni z Padwy, EK*, t. 1, Lublin 1995, kol. 662.

gi księga ta symbolizuje uczość⁷⁷ oraz dar kaznodziejstwa⁷⁸. Świadectwem tego są legendy, ale również wizerunki przedstawiające Świętego w czasie wygłaszania kazań, np.: siedzącego i nauczającego na drzewie (L. Bastiani, Wenecja, XV w.)⁷⁹, czy też przemawiającego do ryb (P. Veronese, Rzym, XVI w.)⁸⁰. Wielki wkład św. Antoniego Padewskiego w doktrynę potwierdził w 1946 r. papież Pius XII, ogłaszając go doktorem Kościoła⁸¹. Na obrazie grodzieńskim, nad postacią Świętego, widzimy jeszcze wznoszących się aniołów, którzy trzymają w rękach wieniec z kwiatów. Ilustruje on wieniec i laur zwycięstwa, świętości. Przypomina słowa św. Pawła Apostoła: „W dobrych zawodach wystąpiłem, bieg ukończyłem, wiary ustrzegłem. Na ostatek odłożono dla mnie wieniec sprawiedliwości, który mi w owym dniu odda Pan, sprawiedliwy Sędzia, a nie tylko mnie, ale i wszystkim, którzy umiłowali pojawienie się Jego” (2 Tm 4,6–8). Królewskość Dzieciątka Jezus oraz świętość Antoniego Padewskiego podkreślają złociste promieniste nimby oraz złota przepaska na biodrach Jezusa i srebrna sukienka, w którą ubrany został Święty⁸². Stan zachowania obrazu jest dość dobry. Ostatnia gruntowna konserwacja wizerunku była przeprowadzona w 1994 r. przez Włodzimierza Kisłego, restauratora i malarza z Grodna, pracującego w Muzeum Historii Religii.

ZAKOŃCZENIE

Kult św. Antoniego Padewskiego jest na terenie diecezji grodzieńskiej w znacznym stopniu ugruntowany. Świadectwem tego są najpierw kościoły dedykowane Świętemu (Mała Brzostowica, Kamionka), a także jego wizerunki wkomponowane zazwyczaj w kościelne ołtarze (Odelsk, Lida, Grodno: kościół Matki Bożej Anielskiej oraz kościół Znalezienia Krzyża Świętego). W wielu ze wskazanych miejsc kult św. Antoniego został wprowadzony wraz z przybyciem zakonników: franciszkanów konwentualnych, czy też bernardynów. To z ich inicjatywy powstawały oł-

⁷⁷ „Oną pokorę posłuszeństwem miarkując, wspiął na katedrę; spodziewali się co od niego o regułach, paciorkach i prostym nabożeństwie jakim słyszeć. A on od prostych rzeczy począwszy, na tak się wysokie wyniósł, iż go uczeni ledwie pojmuwać mogli, bo był to człowiek rozumu ostrego, pamięć miał wielką, przytem wymowny, a nadewszystko gorącego w Bogu serca, z którego słowa jako ogień wynikały (...) bo się nikt nie spodziewał, aby się w nim taka nauka taić miała”. P. Skarga, *Żywoty Świętych starego i nowego zakonu*, t. 1, Petersburg 1862 (Reprint. Warszawa 1996), s. 545.

⁷⁸ „O tem dowiedziawszy się minister, kaznodziejski urząd onemu, który pustelnicze kąty miłował, zlecil (...) wziął moc i wolność chodzenia z kazaniem po świecie (...) jako z gorjącego pieca ogień, tak słowa kazania jego, palące grzechy ludzkie i serca twarde rozgrzewając, wypadały (...) w kazaniu swem żadnego się najwyższego stanu nie przelął, żadnymi się obietnicami świeckimi nie uwiódł; panom i wielkim stanom tak złości ich i grzechy wymiatał i karał, iż drudzy zakonni bracia i inni kaznodzieje, sami się lękali, słów jego nielękliwych słuchając (...). A tak ludzkie serca ujmując, cuda różne przy tym działał”. P. Skarga, tamże, s. 545–547.

⁷⁹ Zob. J. Jagła, *Sacrum wobec natury. Św. Antoni „na drzewie” jako przykład ikonografii pustelniczej*, w: *Święty Antoni z Padwy w wierze, kulcie, teologii i sztuce. Perspektywa regionalna i uniwersalna*, red. K. Parzych-Blakiewicz, Olsztyn 2013, s. 57–68.

⁸⁰ Por. M. G. Balzarini, *Antoni z Padwy, Święty*, s. 67.

⁸¹ K. Kuźmak, E. Sokołowski, *Antoni z Padwy, EK*, t. 1, Lublin 1995, kol. 660.

⁸² Zob. Ch. Zieliński, *Sztuka sakralna*, Poznań 1959, s. 298.

tarze, czy też wizerunki dedykowane Świętemu, które dość często fundowane były przez lokalną magnaterię. W niektórych ośrodkach kult św. Antoniego przetrwał mimo dramatu wojen, pożarów, czy działań władzy komunistycznej. Kult ten jest żywy również dziś i manifestuje się udziałem w liturgii, pobożnością ludową, a także indywidualnymi aktami wiary ludu Bożego diecezji grodzieńskiej. Szczególnie ważny wydaje się być tutaj wizerunek Świętego z kościoła Znalezienia Krzyża Świętego, który cieszy się czcią i miłością mieszkańców Grodna oraz przybywających do miasta pielgrzymów i gości.

**WIZERUNKI ŚWIĘTEGO ANTONIEGO Z PADWY
W KOŚCIOŁACH DIECEZJI GRODZIENSKIEJ.
ZARYS PROBLEMATYKI**

STRESZCZENIE

Przedłożony artykuł przybliży w zarysie miejsca związane z kultem św. Antoniego z Padwy na terenie diecezji grodzieńskiej. Chodzi tu o kościoły dedykowane temu Świętemu (Mała Brzostowica, Kamionka), a także o jego wizerunki w kościelnych ołtarzach (Odelsk, Lida, Grodno: kościół Matki Bożej Anielskiej oraz kościół Znalezienia Krzyża Świętego). W większości z nich wprowadzenie kultu św. Antoniego Padewskiego wiąże się z przybyciem do tych miejsc franciszkanów konwentualnych, czy też bernardynów. Nabożeństwo do św. Antoniego przetrwał tu mimo dramatu wojen, pożarów, czy działań władzy komunistycznej.

**IMAGES OF SAINT ANTONY OF PADUA
IN THE CHURCHES OF THE GRODNO DIOCESE.
OUTLINE OF THE PROBLEMS**

SUMMARY

The submitted article outlines the places associated with the cult of St. Anthony of Padua in the diocese of Grodno. These are churches dedicated to this saint (Mała Brzostowica, Kamionka), as well as his images in church altars (Odelsk, Lida, Grodno: the Church of Our Lady of the Angels and the Church of the Discovery of the Holy Cross). Most of them introduce the cult of St. Antoni Padewski is associated with the arrival of the Conventual Franciscans or Bernardines to these places. Devotion to St. Antoni of Padua survived here despite the drama of Wars, fires or the actions of the communist authorities.

**ABBILDUNGEN DES HEILIGEN ANTONIUS VON PADUA
IN DEN KIRCHEN DER DIÖZESE GRODNO.
EIN THEMATISCHER ABRISSE DER PROBLEMATIK**

ZUSAMMENFASSUNG

Der vorliegende Artikel gibt einen Überblick über die mit dem Kult des heiligen Antonius von Padua in der Diözese Grodno verbundenen Orte. Es handelt sich um die Kirchen, die diesem Heiligen gewidmet sind (Brzostowica Mała, Kamionka) sowie um seine Abbildungen an Kirchenaltären (Odelsk, Lida, Grodno: die Maria-von-den-Engeln-Kirche und die Kirche der Kreuzfindung). In den meisten von ihnen ist die Einführung des Kultes des heiligen Antonius von Padua mit der Ankunft von Franziskanern oder Bernhardinern an diesen Orten verbunden. Die Verehrung des Heiligen Antonius überlebte hier trotz des Dramas der Kriege, Brände oder der Aktionen von Seiten der kommunistischen Behörden.

BIBLIOGRAFIA

Archiwalia:

Centrinis Valstybinis Istorijos Archyvas (= CVIA, Centralne Państwowe Historyczne Archiwum w Wilnie)

sygn. F. 604 – 1 – 7530. tom rkp. *Wiadomość o stanie klasztoru i kościoła Księża Bernardynów w roku 1845.*

sygn. F. 604 – 5 – 46. *pismo urzędowe „Дело по указу, 24 апреля 1853 года о закрытию Гродненского Бернардинского монастыря.*

Mokslo Akademijos Biblioteka (= MAB, Litewskie Biblioteka Akademii Nauk w Wilnie)

sygn. F. 273–2792. [pojedyncza karta] *Cyprian Żochowski metropolita... zgoda na wystawienia cegielni na budowę Loreta 22. IV. 1679 r.*

Vilniaus Universiteto Biblioteka (= VUB, Biblioteka Uniwersytetu Wileńskiego)

sygn. F. 4–2190. tom rkp. *Akt wizyty Kościoła i klasztoru XX. Bernardynów Grodzieńskich w Mieście Gubernskim i Powiecie oraz Dekanacie Grodzieńskim przez N.P.J. Księdza Cypriana Wiszniewskiego Prowincjała Zakonu Bernardyńskiego L.I.D.H. roku 1838 miesiąca październik 27 dnia odprawiony.*

sygn. F. 4 – A. 2210. tom rkp. *Kronika Kościoła i Klasztoru Grodzieńskiego XX. Bernardynów położonego w Diecezji Wileńskiej, Guberni Grodzieńskiej, powiecie Grodzieńskim, Dekanacie Grodzieńskim, Parafii Grodzieńskiej, 1848 r.*

sygn. F. 4 – 2462. tom rkp. *Aeconomia Tam Ecclesiastica gaum Conventualis Monastery nostril Grodnensis Ordinensis Ordinis Minorum Sancti Francisci Regularis Observantie, 1710, 1713 r.*

sygn. F. 4 – 2996. tom rkp. *Opisanie kościoła funduszów klasztornych ezpensu rocznego u osób znajdujących się tak zakonnych jako u świeckich, 1803–1822 r.*

Lietuvos Valstybinis Istorijos Archivas (= LVIA, Litewskie Państwowe Archiwum Historyczne w Wilnie)

sygn. F. 694. n. 642. tom rkp. *Akty Kurii Metropolitalnej Wileńskiej, 1857–1930.*

sygn. F. 695 *Описание рукописного отдела Виленской публичной библиотеки*, выпуск третий, Вильно 1896 г. роз. 274, 276. s. 24.

Dokumenty:

Kalendarz liturgiczny Diecezji Grodzieńskiej na rok 2013, opr. A. Gremza, Grodno 2013.
Synodus archidioecesana vilmensis 1931, Wilno 1932.

Opracowania:

Baliński M., *Starożytna Polska*, t. III, Warszawa 1846.

Balzarini M.G., *Antoni z Padwy, Święty*, w: *Nowy leksykon sztuki chrześcijańskiej*, red. wyd. pol. M. Pieniążek-Samek, tłum. O. Bobrowska-Braccini i in., Kielce 2013, s. 66–67.

Boniecki A., *Herbarz Polski*, t. IV, Warszawa 1901.

Brensztejn M., *Zarys dziejów ludwisarstwa w byłym Wielkim Księstwie Litewskim*, Wilno 1924.

Chadam A., *Święty Antoni z Padwy. W 800. rocznicę urodzin Wielkiego Cudotwórcy z Padwy 1195–1995*, Kalwaria Zebrzydowska 1995.

Церашчатава В., Ліда. *Крыжаузвіжанскі касцёл*, w: *Беларуская Энцыклапедыя, Архітэктура Беларусі*, ред. А. Воінаў, Мінск 1993, с. 264.

Forstner D., *Świat symboliki chrześcijańskiej*, Warszawa 1990.

Hetmański E., *Sanktuarium w Pilicy*, „Posłaniec św. Antoniego z Padwy” 3(1998) nr 1, s. 29.

Jagła J., *Sacrum wobec natury. Św. Antoni „na drzewie” jako przykład ikonografii pułstelnicznej*, w: *Święty Antoni z Padwy w wierze, kulcie, teologii i sztuce. Perspektywa regionalna i uniwersalna*, red. K. Parzych-Blakiewicz, Olsztyn 2013, s. 57–68.

Jodkowski J., *Grodno*, Wilno 1923.

Jodkowski J., *Kościół Bernardynów w Grodnie*, Wilno 1930.

Jodkowski M., *Placówki duszpasterskie i kościoły diecezji warmińskiej dedykowane św. Antoniemu Padewskiemu w pierwszej połowie XX wieku*, w: *Święty Antoni z Padwy w wierze, kulcie, teologii i sztuce. Perspektywa regionalna i uniwersalna*, red. K. Parzych-Blakiewicz, Olsztyn 2013, s. 79–90.

Kałamańska-Saeed M., *Ostra Brama w Wilnie*. Warszawa 1990.

Kantak K., *Pierwsza prowincja bernardynów litewskich 1530–1571. Litwa i Ruś*, Wilno 1912.

Kasabuła T., *Słupski Mikołaj, EK*, t. 18, Lublin 2013, kol. 424.

Klasztory Bernardyńskie w Polsce w jej granicach historycznych, red. H.E. Wyczawski, Kalwaria Zebrzydowska 1985.

Kołoszko Cz., *Zarys rozwoju chrześcijaństwa w Lidzie*, „Ziemia Lidzka” 1, Lida 2001.

Krahel T., *Działalność organizacyjno-duszpasterska arcybiskupa Romualda Jalbrzykowskiiego*, „Wiadomości Kościelne” 5(1977) z. 1, s. 63–71.

Кулагін А.М., *Каталіцкія, Храмы Беларусі*, Менск 2008.

Kuźmak K., Sokołowski E., *Antoni z Padwy, EK*, t. 18, Lublin 1995, kol. 660–663.

Kurczewski J., *Biskupstwo Wileńskie*, Lida 1996.

Loza S., *Architekci i budowniczowie w Polsce*, Warszawa 1954.

Макарчык А.Ю. OFMConv., *Адэлк 1490–2010*, Менск 2010.

Małaczek J., *Dzieje franciszkanów w Grodnie do 1975 r.*, „Roczniki Historii Kościoła” 60(2013) nr 5, s. 49–89.

Maliszewski E., *Przewodnik po guberni Grodzieńskiej*, Warszawa 1919.

- Matczak B., *Liturgiczny kult świętego Antoniego Padewskiego*, w: *Święty Antoni z Padwy w wierze, kulcie, teologii i sztuce. Perspektywa regionalna i uniwersalna*, red. K. Parzych-Blakiewicz, Olsztyn 2013, s. 123–134.
- Melzer H., Wimmer O., *Lexikon der Namen und Heiligen*, Innsbruck–München–Wien 1982.
- Michalkiewicz Filip, w: *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających. Malarze. Rzeźbiarze. Graficy*, red. J. Maurin-Białostocka, J. Derwojeda, t. V, Warszawa 1993, s. 506–507.
- Орловский Е., *Гродненская старина*, cz. 1: *Гор. Гродно*, Гродно 1910.
- Piramidowicz D., *Etapy budowy pobernardyńskiego kościoła w Grodnie*, w: *Sztuka ziem wschodnich Rzeczypospolitej XVI–XVIII w.*, red. J. Lileyko, Lublin 2000, s. 393–426.
- Skarga P., *Żywoty Świętych starego i nowego zakonu*, t. 1, Petersburg 1862 (reprint: Warszawa 1996).
- Слюнкова И., *Монастыри восточной и западной традиции. Наследие архитектуры Беларуси*, Минск 1996.
- Сояпин В., *Гродненские Костелы: Послеваенная история, документы и фотографии*, Гродно 2012.
- Sulimierski F. *Miasto Lida*, Lida 2005.
- Szot A., *Abp Romuald Jałbrzykowski Metropolita Wileński*, Lublin 2002.
- Szymański S., *Rozwój urbanistyki architektonicznej Grodna XV–XVIII w.*, „Rocznik Białostocki” 9(1970), s. 251–252.
- Świsłowski J., *Historia parafii św. Antoniego i Trzech Króli w Kamionce*, praca dyplomowa, Kamionka 2003.
- Uruski S., *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej*, t. 5, Warszawa 1910.
- Walczyzna F., *Grodno*, w: *Miasta wielu religii. Topografia sakralna ziem wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, red. M. Jakubowski, M. Sas, F. Walczyzna, Warszawa 2016, s. 209–231.
- Zieliński Ch., *Sztuka sakralna*, Poznań 1959.

Wywiady:

- Wywiad z ks. Antonim Łysakowskim, prob. parafii pw. Matki Bożej Anielskiej w Grodnie (18 V 2014): archiwum autora.
- Wywiad z ks. Witalim Wojtichowiczem, prob. parafii Kamionka (15 IX 2014): archiwum autora.
- Wywiad z ks. Włodzimierzem Hulajem, prob. parafii pw. Podwyższenie Krzyża Świętego w Lidzie (18 VI 2012): archiwum autora.
- Wywiad z Mariją Kołomajską, doktor habilitowaną historii sztuki (3 IX 2015): archiwum autora.

Na ilustracji: obraz św. Antoniego Padewskiego z kościoła Znalezienia Krzyża Świętego w Grodnie